

AGÁRDI PÉTER

Egy „botrányos” tanulmány receptiótörténete

József Attila: Az egységfront körül (1933)

Az egységfront körül a költő legtöbbet vitatott tanulmányai közé tartozik. Évtizedekkel később jól látható, hogy ez az írás a költő baloldali, marxista, önmaga által *tudományos szocialistaként* identifikált elkötelezettségének kontinuitásán belüli erős politikai hangsúlyváltások egyik legmarkánsabbika. Receptiója a baloldali mozgalmak és pártok, „a szocializmus állása”, a mindenkori politikai helyzet és interpretációinak, a kommunista és szociáldemokrata stratégiák változásainak, valamint a költő és kortársai közötti szociometria alakulásának érzékeny tükre. A tanulmány befogadástörténete és utóélete a legszorosabban összekapcsolódik a baloldalon belüli vitákkal – pró és kontra. Ezzel függ össze, hogy *Az egységfront körül* többször anélkül kerül szóba (tudatos elhallgatásként vagy tapintatból), hogy megneveznék, illetve a címét leírnák, esetleg csak éppen hogy említéssel siklanak el fölötte. A receptiótörténet ezt is figyelembe kell vegye, hiszen a tabusítás szintén része a befogadás- és értelmezéstörténetnek. Így volt ez Sándor Pál 1940-es, vagy Németh Andor 1942-es és 1945–1948-as írásaiban, de Lukács Györgynél és Révai Józsefnél szintén, gyakran József Jolánnál, és később is, például Gyertyán Ervin korai esszéiben. Feltűnő, hogy Fejtő Ferenc is alig foglalkozik vele. Szembetűnő befogadás- és értelmezéstörténeti „érdekesség”, hogy *Az egységfront körül* értelmezésére vállalkozó több tanulmány és visszaemlékezés *cenzurás/öncenzurás kényszereknek* esett áldozatul, illetve feküdt évtizedekig az asztalfiókban. A Szabolcsi Miklós

szerkesztette 1958-as kritikai kiadást követően lényegében csak az 1980-as években kezdődik meg szakszerű értelmezése.

Korabeli recepció és vita

Mivel a József Attila számára sorsdöntő jelentőségű, sok vitát kiváltó írás a baloldali pártok politikájának radikális szocialista kritikáját „pártfüggetlen” módon fogalmazta meg, többeket elhatárolódásra késztetett. Az írást közlő *Új Harcos* szerkesztői, akik 1933 januárjában lényegében a kommunista egységfront-akció jegyében, a szociáldemokraták éles bírálatával indították lapjukat, eleve külön jegyzet hozzáfűzését tartották szükségesnek: „A cikk hozzászólás az egységfront kérdéséhez, az író és nem a szerkesztőség felfogását adja.” A lap következő, júniusi számának több cikkében tovább folyik a kérdés tárgyalása, ezek sorában jelent meg éles hangú válaszként a költő vitacikkére az illegális KMP Téglás Ferenc álnévvel fedezett álláspontra,¹ amely egyértelműen kirekeszti József Attilát a kommunista mozgalomból. Téglás erőltetett és „kincstári” érvekkel védi az *Egységfront füzetek 1.* József Attila által bírált tételeit, meg sem próbálja megérteni tépelődéseit, és durva, ideologikus minősítésekkel fordul ellene. Költői tehetségét lekezeli, megkérdőjelezi lírája szocialista arculatának őszinteségét, őt magát pedig a jobboldalivá minősített szociáldemokrácia ügynökének bélyegzi. Ennél súlyosabb vádak el sem hangozhattak volna; ez végképp megpecsételte a költő és a hazai kommunista mozgalom amúgy is gyorsuló távolodását egymástól. A kirekesztés konklúziója: „József Attila esetének veszedelmessége abban áll, hogy ő, mint tehetséges költő, egy pár proletár tárgyú versével némi tekintélyt szerzett magának a baloldali munkások között. Most erre támaszkodva, baloldali mozgalmi frazeológiába burkolva, szociálfasiszta ideológiát árul. [...] József Attila olvasott egy pár igazi és álmarxista könyvet. Meg nem emésztett marxizmusa

¹ TÉGLÁS Ferenc: Az egységfront körül. Válasz József Attila azonos című vitacikkére. *Új Harcos*, 1933/4. (június) 74–80. – Téglás válasza e számunk online mellékleteként olvasható.

csak annyiban jut kifejezésre, hogy marxi fogalmakkal dobálódzó tudálékos stílusban ír, amit ír, az azonban már nem *meg nem emésztett marxizmus*, hanem igen *megemésztett oppor-tunizmus*. József Attila [...] a valóságban a szociáldemokrata vezetők pozícióját erősíti, azoktól vesz és azoknak ad érveket, őket menti, őket, akik a munkásegységfront helyett a tőkével való egységfrontot építik mind szorosabban. József Attila ezzel a cikkével a sz. d. vezérek ideológiai ügynöke lett a baloldali munkásság között.”²

Máig nem tisztázott egyértelműen, hogy ki a cikk szerzője. 1956 nyarán, a Petőfi Kör vitájában (lásd alább) szóba került, hogy „Téglás” itthoni vagy emigráns vezető politikus lehetett. Gyórfy Sándor történész, egykori illegális kommunista szerint a szerző az illegális KMP akkori központi vezetőségi tagja volt, aki „később az emigrációban meghalt”.³ Szabolcsi Miklós szerint „a cikk szerzőjére vonatkozólag biztosat nem tudhatunk; egyes feltételezések szerint Réz (Rosinger) Andorral azonos, aki ez időben a KB megbízásából a párt ideológiai kérdéseivel foglalkozott; e feltételezés mellett szól a cikk lendületes, határozott érvelése, színvonala is. Más vélemények [például Sándor Pál] szerint szerzője Roth István, Vándor Pál öccse, aki ebben az időpontban a Vörös Segély vezetője volt. Akárki is írta a cikket, világos, hogy az illegális kommunista párt álláspontját fejezte ki.”⁴ Az *Új Harcos* ugyanezen, 4., s egyben utolsó száma még egy cikket közöl az egységfrontkérdésről. Név szerint nem bírálja József Attilát, de azt a platformot képviseli, amelyről a Téglás-cikk is támadta a költőt.⁵ Tekintettel arra, hogy Párizsban 1929–1930-ban szintén *Új Harcos* címmel megjelent egy magyar nyelvű lap (műfaji megjelölése: „A forradalmi munkásság lapja”), nem kizárt, hogy annak szerzői-szerkesztői közül áll

² Uo. 74.

³ *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. III. Történészvita* [1956. május 30. és június 1.]. Szerk.: HEGEDŰS B. András–RAINER M. János. Kelenföld Kiadó–ELTE, Budapest, 1990 (Politikatudományi Füzetek). 147–151.

⁴ SZABOLCSI Miklós: *Változó világ – szocialista irodalom. Újabb tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1973 (Elvek és utak). Jegyzetek [az egyes tanulmányokhoz]. 489–490.

⁵ PÁR-IS: Az egységfront útja. *Új Harcos*, 1933/4. (június) 82–84.

valaki a „pár-is” szignó mögött, jóllehet a szerkesztőség lábjegyzete a „munkásolvasók” táborába valónak tekinti a szerzőt.

1937-1959

A József Attila lírájának modern s egyúttal szocialista karaktere körül zajló diskurzus 1945-tel új kontextust nyert, de prózai írásairól alig esett szó. Lukács György és Horváth Márton, az MKP két irodalomértő művelődéspolitikusa 1945 decemberében előadásokban állt ki költészete és baloldaliságának példaszűrűsége mellett.⁶ Mindketten kísérletet tettek arra, hogy a hatalomra törő – de a demokratikus átalakulást akkor még lényegében támogató – kommunista párt politikáját összeegyeztessék a lírikust szektás oldalról támadó balos kritika elutasításával, illetve a „pártköltő” nem napi politikai, hanem tág és szuverén, egyénileg hitelesített szocialista világképének legitimálásával. Lukács György vezette be a *partizánköltő* fogalmát, amiért később sokat támadták is. Ez az 1945-ös kezdeményezés nem volt kanonizálóan apologetikus, bírálta is a költő verseinek néhány jellemzőjét, de alapvetően méltató jellegű volt (Horváth Márton például hosszan és érzékenyen elemezte az *Eszmélet*-ciklust). A költő és az illegális párt közötti konfliktust is szóba hozták, de egyetlen szóval sem említették tanulmányait, főleg nem *Az egységfront körül* és *A szocializmus bölcseletét*. Nincs rá szöveges bizonyítékunk, de feltételezhető, hogy ismerték (hiszen mindkettő nyomtatásban megjelent, s ha indirekt módon is, a költő elleni, harmincas évekbeli szektás támadásokból kellett tudniuk róluk.) Mindez *beszédes hiány* az életmű 1945 utáni megítélésében, ami egyrészt a József Attila-próza korlátozott ismeretével és alulértékelésével, másrészt a kommunista párt számára „kínos” írások – akár mentegető tapintatból eredő – tudatos elhallgatásával függött össze.

⁶ LUKÁCS György–HORVÁTH Márton: *József Attila. A Magyar Kommunista Párt országos székházában 1945. december 2-án elhangzott két előadás*. Szikra, Budapest, 1946.

Horváth Mártonnak 1946–1947-ben két további József Attila-írása is született, amelyekben ugyancsak nem esik szó *Az egységfront körül*ről. 1950-ben, tehát már a Rákosi-korszak totalitárius periódusában *Lobogónk: Petőfi* címmel kötetbe gyűjtötte 1945 és 1950 közötti művelődés- és irodalompolitikai írásait, némileg át is hangolva azokat az új politikai periódus normái szerint, előszavában pedig a korábinál doktrinerebben és ideologikusan foglalta össze az MKP és József Attila viszonyának tanulságait. Miközben szerinte József Attila „a proletárirodalom egyetlen, valóban reprezentáns képviselője volt Magyarországon”, s ekként emeli be a panteonba a költő életművének teleologikusan kommunistaként ábrázolt vonulatát, azért kijelenti: „Verseinek egy része azonban a szörnyű és *kiúttalan* pusztulást tükrözi. Nem saját hibájából, de bizonyos fokig mégis csak eltávolodott a Párttól. Egész művének legnagyobb korlátja az, hogy politikai programjában nem támaszkodik a Szovjetunióra: innen az izolálódás és a pusztulás. Elvont »szocializmus«, mely nem függött össze a Szovjetunió és a Párt eleven életével, nem lehetett ellensúly a fasizmus nagyon is fizikai jelenlétével szemben.”⁷ Ebben az érvrendszerben *Az egységfront körül* és *A szocializmus bölcselete* nevesítése és bemutatása még tovább élesítette volna a politikus nyelvét, amit ott és akkor nem akart vállalni. Horváth későbbi visszaemlékezései viszont negyedszázaddal korábbi álláspontjának egyfajta belső önkritikájaként, kritikai kompenzációjaként is olvashatók.⁸

A Rákosi-korszak népszerűsítő és kanonizáló könyveiben lényegében szó sem esik e tanulmányról.⁹ Az 1950-es évek első felének művelődés- és irodalompolitikáját, hagyomány szemléletét döntően meghatározó Révai József 1951-es, hírhedtté vált kongresszusi beszédének tétele Ady, Bartók és József Attila

⁷ HORVÁTH Márton: *Lobogónk, Petőfi*. Szikra, Budapest, 1950. 8.

⁸ HORVÁTH Márton: József Attila és az illegális Kommunista Párt. [Vita Vértés György 1964-es könyvével] *Kritika*, 1986/2. 25–27.; „Lobogónk: Petőfi?”. Beszélgetés Horváth Mártonnal: E. FEHÉR Pál, PÁNDI Pál és SZIGETHY Gábor. *Kritika*, 1972/11. 13–15.

⁹ JÓZSEF Jolán: *A város peremén*. Athenaeum, Budapest, [1950]; FÖVÉNY Lászlóné: *József Attila*. Magyar Irodalomtörténeti Társaság–Művelt Nép, Budapest, 1953 (Nagy Magyar Írók).

„néptől idegen, dekadens, kétségbeesést tükröző vonásairól”¹⁰ betetőzte, hivatalossá tette azt a szemléletet, amelyet Horváth Márton 1950-ben megfogalmazott. Ebbe az akkor kanonizált szocializmus- és irodalomfelfogásba, illetve a „kommunista József Attila” szoborrá merevített, de csonka kánonjába végképp nem fért volna bele a mégoly baloldali, de jó néhány „problematikus” írást is felmutató József Attila-próza. Révai József később, 1956 nyarán már önkritikusan szembesült saját korábbi József Attila-képével, s 1958-as – persze számos ponton szakmailag és ideológiailag vitatható – tanulmányában röviden utal is *Az egységfront körülre*, mint amely „nyilvánvalóan a Kommunista Párttal való meghasonlását és a tőle való elidegenedést fejezi ki. [...] Ez a cikk kétségkívül közeledést jelentett a német események értékelésével kapcsolatban a szociáldemokrata állásponthez és komoly eltávolodást a kommunizmus álláspontjától”. A költő e megnyilatkozását (hasonlóan *A szocializmus bölcseletében* tetten érhetőhöz) Révai szórványosnak és kivételesnek tekinti, s szerinte „csak a költő rendkívüli helyzetével és [az] akkori világpolitikai, valamint a magyarországi helyzet zűrzavarosságával, a németországi fasiszta diktatúra okozta megzavarodottsággal magyarázható”; de „a párttal való tragikus szakítás után sem vált soha kommunistaellenessé[,] és soha, egy pillanatra sem tett szemernyi engedményt sem a fasizmusnak”.¹¹

¹⁰ RÉVAI József: [Beszéd a Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusán 1951. február 26-án]. In: RÉVAI József: *Kulturális forradalmunk kérdései*. Szikra, Budapest, 1952. 5–40. Vö. AGÁRDI Péter: A szocializmus mint költészet. A két világháború közötti marxista kritika József Attila-képéről. In: *„Vár egy új világ”*. *Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből*. 4. Szerk.: ILLES László–JÓZSEF Farkas. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 125–126.; AGÁRDI Péter: *Korok, arcok, irányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 236.

¹¹ RÉVAI József: József Attila-problémák. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 1959. 1–4. k. [Az Osztály 1958. október 23–24. között rendezett József Attila-ülésszakának előadása] 26. p.; RÉVAI József: *Válogatott irodalmi tanulmányok*. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: F. MAJLÁT Augusztia. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 349.; RÉVAI József: *József Attila*. Szerkesztette, a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette: ERKI Edit. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974 (Eszttikai Kiskönyvtár). 79.

Az 1950-es évek derekán egyrészt megindultak a szisztematikus József Attila-kutatások, másrészt a kulturális-szellemi nyilvánosság szélesedése, illetve a növekvő politikai feszültségek nyomán József Attila újra aktuálissá, „szobra” eleven emberré, teljes életműve termékenyítő kihívássá vált. Szabolcsi Miklós elkezdte gyűjteni a kortársak emlékezéseit.¹² A társadalomban és a párton belül éleződő vitákra is figyelve Kató István 1956 nyarán, a friss szellemű irodalmi folyóiratban, az *Új Hangban* újraközölte *Az egységfront körül*. Közreadói jegyzetében így ír: „A magyar forradalomnak az 1919-estől eltérő, bonyolultabb képletét keresték mindazok, akik hosszú éveken keresztül ismételten felléptek a párt vezetésében meglévő erős szektáriánizmus [sic!] és dogmatizmus ellen. Ide kapcsolódik 1925-ben a Magyar Szocialista Munkáspárt demokratikus forradalmi programjának kidolgozása, 1929-ben Lukács György tézisei a munkás-parasztdiktatúra magyarországi célkitűzéséről [Blum-tézisek], 1932-ben Révai József tanulmánya: *Marx és a magyar forradalom*. A történelmi kutatás e mozzanatokhoz valószínűleg még számos adalékot fog szolgáltatni. E folyamatba olvad József Attila tevékenysége. Ha annakidején jószándékúan vizsgálták volna a nézeteit, a lényeges igazságot elválasztva a tévedéstől, nagy okulásul szolgálhattak volna a pártnak. Cikkét azonban – éppúgy, mint néhány évvel előbb Lukács Györgynek még nagyobb súlyú fellépését – a párt vezetőségében túlsúlyban lévő szektások merev elutasítással fogadták, amit a jobboldaliság megbélyegző jelzőinek osztogatása kísért: »...zavaros és opportunista fejtegetései a harcosszektár útját... még jobban eltorlaszolják«, »baloldali mozgalmi frázisokban burkolva szociálfasiszta ideológiát árul«, »ezzel a cikkével az szd. vezérek ideológiai ügynöke lett« stb. (*Új Harcos, 1933. [4.] 3. sz.*) [az idézet a Téglyás-cikkből való]. Úgy gondoljuk, hogy nemcsak József Attila emlékének, hanem a párt ügyének is tartozunk ma azzal, hogy ezt a dokumentumot közzétegyük.” (Kató István 1945 előtt illegális kommunista, az ötvenes évek-

¹² József Attila emlékkönyv. Szerk.: SZABOLCSI Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1957.

ben az ELTE történész docense volt, 1956 után Kanadába emigrált, s taxisként dolgozott. Hajdu Tibor közlése szerint „értelmes és szenvedélyes ember volt, a fiatalság túlzott öntudatával: azt képzelte, mindenhez ért, Martinovicstól a Horthy-rendszerig”. Az SZKP XX. kongresszusa után „teljesen megtört, nem vállalta korábbi önmagát, teljesen negatív, reménytelen beállítottságú lett, ezért ment Kanadába”.¹³⁾

József Attila és a KMP viszonya neuralgikus kérdésként merült föl a Petőfi Kör harmadik, úgynevezett történészvitájában, 1956. május 30-án és június 1-jén, lényegében ugyanabban a szellemben, mint ahogy Kató interpretálta. József Attilát mint az antisztálinista hagyomány egyik előfutárát méltatták, s éppen *Az egységfront körül* kapcsán. A kérdést az író Sánta Ferenc vetette fel: „Valahogy szintézist kellene teremteniök történészeinknek, meg kellene magyarázniok, hogy melyek azok a szálak, amelyek ennek ellenére összekötik József Attilát a kommunizmussal, és főképp melyek azok a momentumok, amelyek elválasztották József Attilát a magyarországi kommunista párttól.”¹⁴ Az egykori tanúk közül a jelen lévő, „részben bűnsegédi bűnrészes” Markos György szerint József Attilát már régen rehabilitálta a párt, a „szélesebb néptömegek” előtt pedig végképp nem kellett rehabilitálni, ehhez elég elolvasni a verseit. *Az egységfront körül* értelmezésére Györffy Sándor vállalkozott. Mint történész és mint egykori illegális kommunista jól ismerte a párt írott (és íratlan) történetét, hagyományait is; bőven idézi *Az egységfront körül*t, és összekapcsolja Lukács György *Blumtéziseivel*, a Komintern VII. kongresszusával, valamint az illegális párt feloszlásával. A szektás politika mintadarabjaként ismerteti a Téglás-cikket is, két helyen utal arra, hogy „Téglás”, a szerző az akkori illegális párt központi vezetőségi tagja volt, „később az emigrációban meghalt”. Felszólalásának kulcsmondata: „Természetesen vannak József Attila cikkében vitatható részek is, de a lényeg az, hogy egy helyes pártvezetésnek észre kellett volna vennie, hogy József Attila, a kommunista költő,

¹³ *Petőfi Kör*. I. m. 191–192. és Hajdu Tibor személyes levélközlése 2015. december 20-án.

¹⁴ *Petőfi Kör*. I. m. 32.

önkritikával levonja vagy megkísérli levonni a német fasizmus uralomra jutásából a tanulságokat. Ezt nemcsak ebben a munkásegységfrontról írott cikkében, hanem a *Búza* című versében is megtette.¹⁵ A szélesebb nyilvánosság ennek a publikációnak a révén ismerhette meg *Az egységfront körül*, az akkori politikai diskurzusban pedig egyenesen „jól jött” a kommunista-ként kanonizált költőtől egy olyan írás, amellyel a reformerek az SZKP XX. kongresszusának szellemére hivatkozva megbírálhatták a sztálinistákat.

1956 novembere után egy időre József Attilával kapcsolatban is újraerősödtek a tabusító, illetve csonkító tendenciák. Az 1955-től szerkesztésbe vett, 1956-ban elkészült, 1957-ben megjelent, de könyvvárosi forgalomba nem engedett, lényegében három évtizedre betiltott, de még így is erősen cenzúrázott 1957-es *József Attila emlékkönyv*¹⁶ már foglalkozott a költő inkriminált írásaival, köztük *Az egységfront körül*lel. A kötetben centrális téma lett: miként alakult József Attila és az illegális KMP viszonya. Erről – közvetve – egymással is polemizáló megnyilatkozások *lettek volna olvashatók* a gyűjteményben, főleg Sollner József, Müller Lajos, Andrásfi Gyula, Tamás Aladár, Sándor Pál, Kádár János, Köves András, Mile Gyula, Szántó Judit tollából.¹⁷ A kérdéskört ezután éveken át pertraktálták különböző megemlékezések és viták (gyakran anélkül, hogy hivatkozhattak volna a visszavont *József Attila emlékkönyvre*), ebbe a diskurzusba ékelődött be Révai József már ismertetett kései önkritikus állásfoglalása is. Vajon a költőt *Az egységfront körül* miatt kizárták-e, vagy sem, lehagyták-e, vagy sem; a *Valóságban*, az *Új Harcosban* és a *Szocializmusban* megjelent „problematikus” cikkei, a moszkvai *Sarló és Kalapácsban* publikált – számára megbélyegző – *Platformtervezet* stb. volt-e az oka a kapcsolat meglazulásának, a költő pártból történt esetleges kizárásának, vagy esetleg a rendszeres pszichoanalitikus kezelésbe kerülé-

¹⁵ Uo. 151.

¹⁶ TVERDOTA György: Balról balra. József Attila és a nemzeti kommunizmus. In: *Száz rejtély a magyar irodalomból*. Szerk.: HALMOS Ferenc, Gesta, Budapest, 1996. 172–173.

¹⁷ *József Attila emlékkönyv*. I. m. 278–357.

se miatti konspirációs kockázat? Természetesen a párt egyes képviselői és a költő közötti személyes konfliktusok, mozgalmi nézeteltérések is fölmerültek.¹⁸

Mindazonáltal pozitív fordulatot jelentett *Az egységfront körül* recepciótörténetében a József Attila kritikai kiadás harmadik, prózai kötetének megjelenése, Szabolcsi Miklós szerkesztő és munkatársai komoly textológiai, értelmezői és recepciótörténeti vállalkozása. Szabolcsi azzal kezdi a József Attila-tanulmány értelmezését, hogy „[a] cikk értékelésére, megítélésére még alig történt kísérlet”.¹⁹ Közli a legfontosabb kapcsolódó dokumentumokat, az *Egységfront füzetek 1.* főbb részleteit, Téglás Ferenc vitacikkét, és ismerteti a jellegzetes álláspontokat, illetve az 1955 utáni vitákat. Sándor Pál – még „kéziratban” lévő, hiszen az *Emlékkönyv* be lett vonva – írását is idézi és kommentálja. Érdemes idézni Sándor Pál *Emlékkönyv*-beli véleményét: „De ennél is nagyobb baj lett abból, hogy az *Új Harcos* teret nyitott József Attilának ahhoz, hogy munkásmozgalmi kérdésekhez hozzászóljon. Abban az időben a kommunista mozgalom alapvető problémája az egységfront kérdése volt. Hiszen Hitler győzelmének egyik főmotívumát a német munkásmozgalom ketéosztottságában, szétmarcangolódásában láttuk. Ez a helyzet más országokban is táplálta a fasiszmus előretörését. [...] Ehhez a témához szól hozzá József Attila *Az egységfront körül* című cikkében. Hogy ez a cikk abban a formában megjelenhetett – merem állítani – nagyrészt annak tudható be, hogy ebben az időben vele vitatkozó barátai a börtönben ültek.” Sándor Pál itt önmagára is céloz: ő lebeszélte volna a költőt a cikkről, netalán meg is akadályozta volna publikálását. „De még az *Új Harcos* szerkesztője is látta, hogy valami hiba van a kréta körül, és amellet, hogy vitacikként adta le, csillag alatt még külön is megjegyezte: »A cikk hozzászólása az egységfront kérdéséhez az író és nem a szerkesztőség felfogását adja.« Nem mintha egyes

¹⁸ SZABOLCSI Miklós: József Attila és az illegális Kommunista Párt viszonyának kérdéséhez. *Kritika*, 1965/11. 11–20.; *Párttörténeti Közlemények*, 1965/4. 30–46.

¹⁹ JOZSEF Attila *Összes művei 3. Cikkek, tanulmányok, vázlatok*. Sajtó alá rendezte: SZABOLCSI Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 372.

megállapításai részleteiben nem lettek volna helytállóak, okosak, élesek, szellemesek. De ma is úgy látom: nagyjában és egészében nem volt igaza. Nem arról van szó, hogy most vitába szálljak a halott költővel. Ma már nem az a lényeges, hogy József Attila a fasizmus győzelméért elsősorban a munkástömegeket teszi felelőssé, és a szubjektivizmus bűnével vádolja azokat, akik a szociáldemokrácia vezető rétegét helyezik vád alá. Egyes tételre az *Új Harcos* következő számában megkapta a párt álláspontját kifejező válaszát a Téglás Ferenc név alatt megjelent cikkben.” Sándor Pál szövé teszi a költő erőltetett, olykor torzító idézés- vitatkozási módszerét is, amelynek következménye, hogy például „mindvégig a munkásság, nem pedig a *munkásmozgalom* kérdéséről beszél[,] – s ezzel összeomlik az egész gondolatmenet”. Ezután idézi Téglás válaszában legdurvább kitételeit, de nem határolódik el tőle, csupán érzelmileg minősíti: „érvelése során maga is dühbe jön”. „Íme, most már nyilvánvaló – zárja visszaemlékezését – a szakadék, amely József Attilát és a pártot egymástól elválasztja.”²⁰ Szabolcsi Miklós az 1958-as kritikai kiadás jegyzetében „kézirat”-ként hivatkozik Sándor Pálra,²¹ ugyanakkor idézetei nem mindig azonosak az *Emlékkönyvben* kinyomtatott szöveggel; kihagyásaiban mintha igyekezne tompítani az emlékező Sándor Pál József Attila szövegével szembeni kifogásait. Az egykori mozgalmár, Sándor Pál József Attilához fűződő személyes és politikusi viszonya meglehetősen konfliktusos volt, ennek részletezésére itt nem térhetünk ki. Évtizedekkel később, magas tudományos pozícióval rendelkező filozófusként lett volna lehetősége arra, hogy átfogóan, elméleti-történeti igényrel s akár némi önkritikával elemezze a költő elméleti, ideológiai és politikai írásait. Feltűnő, hogy ennek ellenére 1973-ban megjelent kétkötetes monográfiájában még egy rövid (akár polemikus) fejezetet sem szentel neki – szemben más marxista szerzőkkel, köztük szociáldemokrata és kommunista politikusokkal, József Attilánál jóval szerényebb teoretikus színvonalúakkal. – A *jobboldali szociáldemokratákkal* fog-

²⁰ SANDOR Pál: Emlékeim József Attiláról. In: *József Attila emlékkönyv*. I. m. 323–324.

²¹ JÓZSEF Attila *Összes művei* 3. I. m. 372–373.

lalkozó fejezetben, a kommunista párt és József Attila közötti feszültséget illusztrálandó, a *Szocializmus*ról és Mónus Illésről szólva, Szabolcsi 1958-as kommentárját idézve csupán tényemlitést tesz *Az egységfront körülről* és a Téglás Ferenc álnéven megjelent éles hangú válaszról, valamint *A szocializmus bölcseletéről* és az *Uj szellemi frontról*.²² Személyes reflexiója – beszédes abszurdumként – mindössze ennyi: e József Attila-cikkek „részletezésébe azért [s]em bocsájtkozunk [...], mivel igazságtalanságot követnénk el a költővel szemben, amiért életútjának egy kis szakaszát és ez időben keletkezett két epizodikus cikkét kiemelnénk munkásságából s ezzel az egész oeuvre-ről alkotott képet eltorzítanánk”.

Szabolcsi Miklós az 1958-as kritikai kiadás jegyzetében, Sándor Pál idézését követően ezt írja: József Attila cikke „bizonyos fokig ellentétben állott az illegális KMP akkori politikai vonalával”, s „hatása az volt, hogy a párt egyes vezetői és a költő között amúgyis már meglévő ellentétek még jobban elmélyültek. A kortársak egyöntetűen vallják – s Téglás cikke is világosan bizonyítja –, hogy *Az egységfront körül* megjelenése és a rá adott válasz nyilvánvalóvá tette ezeket a véleménykülönbségeket és további éles vitákra vezetett.” Szabolcsi recepciótörténeti áttekintése Kató István jegyzetét is idézi és kommentálja. Igyekszik finomítani a kommunista párt képviselői részéről tapasztalt éles bírálatokat s mentegezni a költőt, hangsúlyozva részizagságát is, miközben Kató 1956. nyári aktualizáló lelkesedését szintén lehüti. 1958-ban, két évvel az 1956-os trauma, egy évvel az *Emlékkönyv* betiltása után, abban az évben, amikor Nagy Imrét és társait koncepciós perben elítélik és kivégzik, Szabolcsi kényesen egyensúlyozó, „kétfrontos” álláspontot fogalmazott meg: „Kató megállapításai ott térnek el az igazságtól, hogy a cikket kizárólag a magyar párt belső, »szektárianizmusellenes« küzdelmeinek vonalába állítja, példáiban is elmosva az egyes történelmi események felvetette konkrét problémákat. Véleményünk szerint József Attila cikkének helytálló voltáról is csak történelmi helyzet megkövetelte kérdések szempontjára

²² SÁNDOR Pál: *A magyar filozófia története 1900–1945*. Magvető Kiadó, Budapest, 1973 (Elvek és Utak). II. 54–55.

ból lehet itélni. Anélkül, hogy a kérdést teljes egészében kifejténénk, utalunk csak arra, hogy a cikk fő indítókoka az a – verseiben is felismerhető – megrendülés és mély csalódás, amelyet a fasizmus németországi uralomra jutása okozott benne. Ennek a keserű tapasztalatnak hatása alatt igyekszik megvizsgálni az eddigi utat, az eddigi politikai elgondolásokat s keresni új megoldásokat. Ezek a megrendítő élmények vezetnek arra, hogy kételkedjen mind a kommunista, mind a szociáldemokrata pártok politikájának helyességében, s hogy nagymértékben felelőssé tegye őket az eredményekért. Kétségtelen, hogy cikkének egyes megállapításait igazolta az idő: bár a KMP állásfoglalása az egységfront-kérdésben *általában* helyes volt, néhány ponton leegyszerűsítve értékelte a helyzetet (a fasizmus uralomra kerülésének előzményei, a német kispolgári tömegek viselkedése) és helytelenül látta a fasizmus azonnali, forradalmi harccal való megdöntésének lehetőségét. Maga a Komintern igazította helyre az értékelést: az 1935. július 25-én összeült VII. Kongresszuson Dimitrov referátuma és a határozat is az eddiginél erősebben hangsúlyozza a teljes fasisztaellenes népfront megteremtésének taktikáját, a harc szükségességét a dolgozó rétegek napi követeléseiért, az egységes szakszervezeti munkát.” (Itt nem részletezhetjük, hogy valójában milyen ellentmondásos is volt ez a megújult, önkorrekciós állásfoglalás, különösen a szovjetunióbeli perek és a terror kontextusában.) A cikkben – folytatja Szabolcsi – megmutatkozik „József Attila skolasztikus okoskodásra való hajlama, kétségbeesésének tükröződése, s egyes helytelen állítások is találhatóak benne (pl. a szervezettség bizonyos fokú lebecsülése, a szociáldemokrata tömegekre való utalás stb.). Nem látta helyesen a szociáldemokrata vezetők – azóta történelmileg bebizonyított – felelőségének kérdését sem. Az is biztos viszont, hogy az éles és merev, valóban nem segítőszándékú válasz [Téglás név alatt] tovább távolította a párttól. A cikk körüli kérdések természetesen még további alapos vizsgálatra szorúlnak.”²³

²³ JÓZSEF Attila *Összes művei* 3. I. m. 372–374.

Az 1956 utáni magyarországi politikai fejleményektől és történelmi-ideológiai irányelvektől kevésbé befolyásolt jugoszláviai magyar irodalmár, a fiatal Bori Imre még 1958-ban monográfiát ír József Attiláról, de az akkor kéziratban marad, s csak a József Attila-centenárium alkalmából kerül nyilvánosságra.²⁴ Bori már használta a Szabolcsi szerkesztette kritikai kiadást, kéziratában a költő tanulmányai is szóba kerültek, a kiadatlan könyv egyes részei viszont belekerültek egyik 1960-as folyóirat-publikációjába.²⁵ Ebben idézi *Az egységfront körül* is, de érdekes módon – miként több magyarországi hivatkozás – ő sem nevezi meg a tanulmányt, mintha a címe tabusítva lenne. A németországi események, Hitler hatalomra jutása kapcsán – írja Bori – József Attila „[a] tömegek »éretlenségét« tapasztalta, és így módosította a Kommunista Kiáltvány gondolatát: »A proletároknak csak rendkívüli körülmények között nincs láncaikon kívül veszteni valójuk –, általában azonban van veszteni valójuk: az életük. Amíg a proletárok, akik elvégre emberek, életét tőlük idegen erők (pl. háború) nem vetik kockára, addig ők maguk eszménye[i]k kedvéért nemigen kockáztatják, márpedig a szocialista társadalom alig lehet számukra, a zöm számára több az ideálnál[,] s ezzel élére állította a kérdést. Nem eszményi proletárokat lát, hanem hús-vér embereket, akiknek a tudata messze elmaradt, és forradalmi akciót abban az időben nehéz lett volna várni tőlük. A jövő, a végső cél helyett ezért fordul a figyelme a jelenre, s a kiábrándultság, ami szavaiból kicseng, éles fényt vet kortársai arcára is – azok az ő szemében nem eszményi emberek többé.»²⁶ Ehhez a félszeg, „tárgyatlan” hivatkozáshoz képest a 2005-ben posztumusz publikált 1958-as könyv még és már megnevezi *Az egységfront körül* című tanulmányt, s részletesen ismerteti József Attila polémiáját az *Egységfront füzetek* szövegével. Bori rámutat, hogy a költő élesen bírálta a KMP s általában a baloldali szektarianizmus jelenségeit, az »önnön marxizmusukba beleveszett hivatásos forradalmárok«-

²⁴ BORI Imre: *József Attila költészete*. Utószó: BÁNYAI János. Forum, Újvidék, 2005.

²⁵ BORI Imre: József Attila tanulmányai. *Híd*, 1960/9. 685–696.

²⁶ Uo. 691–692.

at és a szűklátókörű szociáldemokrata »reform-politikusok«-at. „József Attila elfordulása a közvetlen pártmunkától és a párt gyakorlatától ebből a felismerésből ered: »[...] a valóságban csak maga a munkásosztály állhat helyt a munkásosztály érdekeiért« – állapítja meg ebben a tanulmányában. S mivel így az elméleti problémák kerülnek előtérbe, a költő reálsan csakis az elmélet síkján foghatta egységbe a maga számára a munkásság egészét, s a tudományos szocializmus elméletének vizsgálatára fektette a fő hangsúlyt.”²⁷ Szervesen kapcsolja is érveikhez *A szocializmus bölcselete* interpretációját. Látható, hogy Bori korai értelmezése nem a két munkáspárt közötti vitára és József Attila „kétfrontos, igazságosztó” polémiájára helyezi a hangsúlyt, hanem a bölcseleti, gondolkodástörténeti következményekre. Ebben Bori érvelése feltétlenül úttörőnek bizonyult, ha asztalfiókban maradt is, s így nem tudott idejekorán beépülni a József Attila-recepció folyamatába.

Az 1960-as évtized

Az 1960-as években – ha elhallgatásokkal, publikációs nehézségekkel is – megindult József Attila költészete modernségének tudományos alapú elemzése, rehabilitálása, népszerűsítése – ideológiai vonatkozásban is, ami természetesen együtt járt kultuszának megújulásával. „Volt egy nemzedék, amelynek József Attila a marxizmus igazságait jelentette: amely verseiből tanulta meg a dialektikát, a történelmi materializmust, ébredt a kapitalista társadalom szörnyűségeinek tudatára és az osztályharc, az antifasiszta összefogás szükségességére – s amelynek jó része mit sem tudott *Az egységfront körülről* és egyéb vitatható cikkeiről, állásfoglalásairól” – írja két évtizedig (Boriéhoz hasonlóan) szintén asztalfiókban maradt 1966-os tanulmányában Gyertyán Ervin.²⁸ Az évtizedbeli összefoglalások

²⁷ BORI Imre: *József Attila költészete*. I. m. 294–296.

²⁸ GYERTYÁN Ervin: Egy konfliktus és legendái. In: GYERTYÁN Ervin: *„Tisztán meglátni csúcsainkat”*. *Tanulmányok József Attiláról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985. 58.

továbbra is szűkszavúan bánnak a József Attila-próza politikailag „kényesebb” szövegeivel, többnyire nem is említik őket, vélhetően azért, hogy a kényszerű magyarázkodás ne gyengítse a líra és a költő esztétikai gondolkodásának korszerűsége mellett érvelést.²⁹ Ha viszont szóba hozzák, igyekeznek kivételes, mások hatása alatt, illetve dacból született alkalmi politikai tévedésnek, elhajlásnak tekinteni az *Egyéniség és valóságot*, *Az egységfront körül*, *A szocializmus bölcseletét*, és nem illesztik be az 1930-as évekbeli világhelyzet, illetve a baloldaliság korabeli ellentmondásainak kontextusába. Nehezen lett volna beilleszthető még a „József Attila-i teljesség és mindenség” korábbiánál rugalmasabbá lazított kánonjába is: az 1960–1970-es évek világhelyzetében és államszocialista rendszerében „cáfolta” az ortodox vagy reformer jellegű, de egyként optimista előjelű, teológikus és eszkatologikus szocializmusfelfogást. Azok az írások, amelyek tágabb, nem napi politikai kontextusban törekedtek megértően elemezni *Az egységfront körül*, ekkor kéziratban maradtak.³⁰

A nyilvánosságban az 1960-as évek során szinte egyedül Forgács László foglalkozik részletesen *Az egységfront körül* bemutatásával és értékelésével, viszonylag tárgyyszerűen és társadalomfilozófiai-politikaelméleti síkon. A „leninizmust” elválasztja a József Attila által – Forgács szerint tehát joggal – élesen bírált szektás-anarchista szellemű „baloldali” kommunista felfogástól, amelyet a trockizmussal is rokonságba hoz. Ezzel a „kétfrontos” érveléssel Forgács egyúttal a korabeli kádárista ideológiai felfogást is igyekezett historizálva igazolni: „József Attila árnyaltan értékeli: nem tesz egyenlőségjelet időleges és végleges eltévelyedés közé. Tudja, hogy van különbség a szociáldemokraták pragmatikus és a kommunisták taktikai tévedése között. A kapitalizmus szocializmusba belenövésének egész elméletét

²⁹ Például GYERTYÁN ERVIN: *Költőnk és kora. József Attila költészete és esztétikája*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1963; GYERTYÁN ERVIN: *Egy konfliktus és legendái*. I. m.; BALOGH LÁSZLÓ: *József Attila*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1969.

³⁰ Lásd GYERTYÁN ERVIN: *Egy konfliktus és legendái*. I. m.; továbbá HOLLOS KORVIN LAJOS: *Üdvözlési kísérlet József Attila ürügyén*. GYERTYÁN ERVIN [bevezetőjével]. *Kritika*, 1986/8. 17–22.; HORVÁTH MÁRTON: *József Attila*. I. m.

elutasítja, míg a kommunista mozgalomnak csak ez idő szerinti, baloldali taktikáját hibáztatja. Fejtegetései során azonban a reformizmustól is érveket kölcsönöz; méltatja Bernstein érdekeit »a munkásság megszervezése körül«; s míg az elsők között száll síkra az akcióegység követelése mellett, jogosulatlanak véli a szociáldemokrata vezetők felelősségének felvetését, ami pedig nagyon is indokolt kérdés volt. Ezeknek a problematikus következtetéseknek József Attila koncepciójában azonban nemcsak visszahúzó politikai jelentésük, hanem jogosult szociológiai indoklásuk is van. A személyi felelősség kérdésének elhárítását a személyiség történelmi determináltságával indokolja. [...] A hegeli objektivizmus utóhatásaként homályosodik el a determinált személyiség kezdeményező jelentősége, amit pedig Plehanov nyomatékosan hangsúlyozott.” Szellemesnek tartja, hogy a költő „demokratikus” és „diktatúra-utópiák”-ról beszél, amikor mindkettőt elveti, de aktualizáló felhanggal vitatkozik is József Attilával: „A szocializmus valóban nem építhető fel a lakosság többségének részvétele nélkül: a hatalom csak így tartható meg. De a szocialista forradalmi átalakulás időszakában a hatalom megragadásához, mint Október és a magyar Tanácsköztársaság [sic!] is bizonyítja: elegendő lehet a munkásság többsége. A lakosság többsége Oroszországban csak jóval a hatalom megragadása után állt a diktatúra mellé. A történelmi lehetőség meghatározó jelentőségét ezen a ponton objektivisztikusan eltúlozza a gondolkodó [József Attila]; s ezzel közelébe került a bolsevizmust a hatalom megragadása miatt támadó szociálreformista és revizionista álláspontnak. A baloldali utópia bírálata közben engedményeket tesz a »demokratikus« utópiának. Ennek az állásfoglalásnak a publicista elszigeteltsége a magyarázata; a munkásmozgalomban a német fasizmus áttörésének pillanatában nem a leninista, hanem a jobb- és baloldali irányzat érvényesült.” Ezt a kritikát Forgács saját, József Attila pályaképéről alkotott lineáris-teleologikus víziójának távlatába helyezi: „A válság tényével szembenező József Attila nem támaszkodhatott még a népfrempolitikát vállaló, a »forradalmi szektari[an]izmussal« szakító kommunista mozgalomra. Amikor – 1935-ben – ez a fordulat bekövetkezett [ti. a

Komintern VII. kongresszusával], a Szép Szó szerkesztője ismét közeledett a mozgalomhoz, és kapcsolatba is került az illegális kommunista párttal.”³¹ Ennek teoretikus következményeként tárgyalja ezután Forgács *A szocializmus bölcseletét* is.³²

Vértés Györgynek, az egykori illegális kommunistának, a népfrontos orientációjú későbbi *Gondolat* (1935–1937) szerkesztőjének nagy vihart kavaró 1963-as cikke és 1964-es könyve visszanyúlt az 1950-es évek vitáihoz.³³ Az 1957-es betiltott *Emlékkönyv* szövegeihez is kapcsolódva „perújrafelvételt” kezdeményez a költő „védelmében”, egykori – általa szektásnak bélyegzett – elvtársai ellenében is. Azt igyekszik bizonyítani, hogy a költőt sohasem zárták ki a KMP-ből, az őt költőként és tanulmányíróként ért egyéni, durva, személyeskedő támadásokkal – szerinte – a magyar kommunisták tényleges vezetői nem értettek egyet (csak pszichoanalitikus kezelése miatt szakadt meg egy időre a költő szervezeti kapcsolata a párttal), sőt ezeket a sérelmeket később igyekeztek jóvá is tenni. Azt kénytelen elismerni, hogy két József Attila-tanulmány (*Az egységfront körül* és *A szocializmus bölcselete*) egykor ideológiai és politikai feszültséget okozott a mozgalomban: „József Attila *Az egységfront körül* c. cikkét az *Új Harcosban* károsnak tartottam. Érzékelttem ugyan már ekkor is, hogy a fasisztaellenes egységfront kialakítása körül valami baj van (Antal Jánossal együtt [később, 1935-től] meg is valósítottuk elgondolásainkat a *Gondolatban*, József Attila azonban, bár már egyike volt azoknak, akik a Kommunista Internationale VII-ik [sic!] kongresszusa előtt ismerte fel a munkásosztály és az antifasiszta kispolgárság összefogásának szükségességét, kétségbe vonta, hogy »a politikailag tevékeny munkások többségének diktatúrájával a szocializmus fölépíthető«, szerinte »ilyen diktatú-

³¹ FORGÁCS László: *József Attila esztétikája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1965 (Elvek és Utak). 166–174.

³² Lásd a 2. jegyzetben megadott szövegkritikai kiadás recepciótörténeti fejezetében: JÓZSEF Attila: *A szocializmus bölcselete* (1934). I. m. 65–67.

³³ VÉRTÉS György: József Attila és az illegális kommunista párt. Adalékok József Attila életéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1963/2. 193–218.; VÉRTÉS György: *József Attila és az illegális kommunista párt*. Magvető Kiadó, Budapest, 1964.

ra lényegében csak ideig-óráig tarthatja magát«. József Attila olyanok hatása alá került, akik a kommunista politikának ezt vagy azt a vonatkozását bírálták, hamarosan azonban egy gyékényen árultak az egész kommunista mozgalom rágalma-zóival. Ha a megjelenés előtt olvashattam volna cikkét, megkértem volna, hogy ne közöltesse, nehogy a bizalomteljes viszonyt, a szolidaritást megbontsa.”³⁴ Könyve – amelybe átveszi az *Irodalomtörténeti Közlemények*-beli tanulmány szövegének nagy részét – ismét együtt, de a kronológiát megbontva tárgyalja a két tanulmányt. Arra teszi a hangsúlyt, hogy „József Attila többi írásaiban (és különösen költészetében) ennek a pillanattani téves szemléletnek nincsen nyoma. A Németországban diadalra jutott fasizmus válságot idézett elő József Attila szemléletében, azonban fejlődésének alakulására nem jellemző [az] e cikkében [ti. *A szocializmus bölcseletében*] foglalt állásfoglalás. József Attila gondolkodását az a tény zavarta meg, hogy elütötték a moszkvai úttól, s kiábrándulva néhány hazai »elvtárs«-ból is, József Attila Fejtő »két marxizmusa« hatása alá került. Csak egy pillanatra... József Attilának az *»Új Harcos«*-ban megjelent, *»Az egységfront körül«* c. vitatott írását sem ez a helytelen elviség jellemzi. Az 1956-os magyar ellenforradalom túllicítálására jellemző viszont, hogy József Attila e két írásának összefüggéseit figyelembe sem vették.” Vértés itt lábjegyzetben Kató István 1956 nyári dokumentumpublikációjára hivatkozik, majd *A szocializmus bölcseletére* visszautalva hozzáteszi: „Miért szépíteni József Attila tévedését?”³⁵

A könyv megjelenése után többen, részben kortársak, „tanúk”, részben esztéták és történészek erősen vitatták Vértés tételeit, főleg a „kizárás/lehagyás/nem kizárás” ügyét. (A vitát és egyes kulisszatitkait, a kéziratok egy részének zárt körben maradását Horváth Iván ismerteti.³⁶) A Vértés György könyve körüli pró és kontra írások szóvá tették a nyilvános, sőt „lejá-

³⁴ VÉRTES György: *József Attila*. I. m. 208.

³⁵ Uo. 115. [A „...” az eredeti Vértés-szövegben van, s nem kihagyást jelent.]

³⁶ HORVÁTH Iván: József Attila és a párt. In: *„Miért fáj ma is”. Az ismeretlen József Attila*. Szerk.: HORVÁTH Iván–IVERDOTA György. Balassi Kiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992. 297–324.

ratóan problematikus” József Attila-írások illegalitásban különösen veszélyes hangvételét, amellyel ott és akkor aligha tudott mit kezdeni az illegális kommunista mozgalom. Van, aki a költőt igazolva és a szektarianizmust bírálva, van, aki az illegális pártot mentegelve hangoztatta ezt Vértessel szemben. Horváth Márton (szintén egykori pártmunkás, 1945 után vezető MKP- és MDP-kultúrpolitikus, ideológus) az 1960-as évek közepén polemikus választ írt Vértésre, ami azonban – a *Kritika* című folyóirat szerkesztőjének, Pándi Pálnak a lábjegyzetes megjegyzése szerint – csak 1986 elején „jutott el szerkesztőségünkhöz. Annak tudatában közöljük az eredeti szöveget, hogy az elmúlt két évtizedben jelentősen gazdagodott a József Attila-szakirodalom.”³⁷ Újabb *cenzurális/öncenzúras tünet* a József Attila-recepcióban. A vitacikk több ponton cáfolja Vértés állításait, s éppen az ideológiai-politikai nézetkülönbségekre vezet vissza József Attila és a KMP közötti szakítást: „Sokkal súlyosabban estek a latba József Attila cikkei 1933–1935 között, különösen a *Szocializmusban*, a szociáldemokrata párt teoretikus folyóiratában. Lehet, hogy ezek egy része közvetlenül a kizárás előtt íródott, lehet, hogy már a kizárás hatása alatt. Egy azonban biztos. Függetlenül attól, hogy milyen kérdésekben volt igaza és miben nem, ezekben a cikkekben a pártot időnként a »túlsó partról« bírálja. Emberileg ma érthető ez a hangvétel, de elfogadható akkor nem volt. Hogy ne a kölcsönös szakítás befejező mozzanatát lássuk ezekben a cikkekben, ahhoz vagy más József Attilát kellene elképzelnünk, nem azt, aki itt élt, járt közöttünk, vagy egy más vezetést, amely megértette volna József Attila teljes jelentőségét. Meggyőződésem, hogy a korban adott politika szektás hibái mellett majdnem személyektől függetlenül bekövetkezett volna a konfliktus József Attila és az illegális párt között.”³⁸

A legrészletesebben Gyertyán Ervin húsz évig szintén kéziratban maradt 1966-os tanulmánya foglalkozik *Az egységfront körülről* és visszhangjával. A lelőhelyre hivatkozás nélkül idé-

³⁷ HORVÁTH Márton: József Attila. I. m. 25.

³⁸ Uo. 27.

zi Horváth Márton Vértesnek írott – ugyancsak hosszú ideig publikálatlan, az előbbieken ismertetett – válaszát is. Szerinte elhibázott, hogy József Attila mozgalmi társai közül többen a költő személyes sérelmére vezetik vissza elméleti-politikai állásfoglalásait, s ebből a megközelítésből elemzi *Az egységfront körül*: József Attilának „[l]ényegében igaza van, amit sajnos a történelem is tanúsít – írja Gyertyán. – Mégis mai [1966-os] szemmel nézve a cikket [...] valami megindító naivitás, a realitásérzék kihagyása jellemzi. Egyfelől egy szigorúan tudományos és determinista törekvés jelentkezik benne, amellyel bizonygatja, hogy a szociáldemokrata vezérek opportunizmusa is csak azért egzisztálhat »eredményesen« – történelmi értelemben –, mert egy[,] a munkástömegekben még meglévő igénynek felel meg, az[t] elégíti ki (s ebben van igazság). Másfelől ugyanezt a történelmi determináltságot nem veszi kellően figyelembe az opportunizmus történelmi kritikáját jelentő kommunista mozgalmat illetően, s azt hiszi, hogy ráolvasással, jámbor szándékkal változtatni lehet egy[, a] történelmi fejlődés produktumaként kialakult, szigorú sínpárokon futó folyamaton. Hogy szándékai tiszták, hogy egy olyan problémát ragad meg, amely égetően fontos, és hogy az általa felvázolt és áhított megoldás valóban nagy katasztrófáktól és megrázkódtatásoktól óvhatta volna meg nemcsak a munkásosztályt, hanem az egész nemzetet – az kétségtelen. De hogy mennyire nélkülözte a realitásérzékét József Attila fellépése, azt éppen a cikkére kapott felelet [Téglás Ferenc néven] bizonyítja, amely sűrítetten dobta vissza mindazt a vádat – most már személye ellen irányítva –, amelyeknek félretevését az egységfront érdekében szorgalmazta cikkében. Pedig József Attila voltaképpen a történelemfilozófia talán legizgalmasabb kérdésével viaskodik, amit sokan felvetettek azóta [...]: van-e más lehetséges variánsa a történelemnek, azon kívül, amely megvalósul. Lehet-e történelmi mozgalmakat és meddig, milyen fokig csak a személyes kezdeményezés – amelynek szubjektív felelősségét nem tagadta – alapján felfogni, megítélni?” Gyertyán részletesen ismerteti és vitatja a primitív és banális, személyeskedő Téglás-cikket: „ez a színvonaltalan és szektás fellépés a költő ellen, s az a szellemiség, amelyből

fakad, többet ártott a pártnak, a munkásosztálynak általános politikai értelemben, annál a kárnál is, amelyet a költő és a párt viszonylatában okozott. De hát ezt a választ a történelmi fejlődés, a magyar párttörténet egy egész szakasza készítette elő, és saját árnyékát senki sem ugorhatja át.”³⁹

1965-ben Szabolcsi Miklós összefoglaló tanulmányt publikált,⁴⁰ amely a József Attila és az illegális KMP közötti feszültségről szóló, „hosszan tartó” – s bizonyára egyre kellemetlenebb aktuális felhangokkal terhelt – vita „lezárására készült, munkaközösség segítségével”.⁴¹ A tanulmány foglalkozik *Az egységfront körül* is, de alig valamit tesz hozzá az 1958-as kritikai kiadás jegyzetéhez („a mai szemlélőnek eléggé nehéz igazságot tenni ebben a vitában”), nagyrészt szó szerint újraközli annak szövegét. Ugyanakkor a költő és az illegális párt közötti viszonyról egyértelműen kimondja: József Attila „[e]zt a cikket már bizonyosan nem párttagként írta; több kitétele, egész hangvétele arra enged következtetni, hogy azt már a párt szervezeti keretein kívül levő, de hozzá ragaszkodó ember írta”. A Téglás-cikkről pedig ezt írja: „a párt akkori álláspontját fejezte ki: éles és merev volt, továbbtaszította József Attilát a párttól, egyes megállapításai politikai megbélyegzésnek számítottak. [...] 1933 végéről, 1934 elejéről – származhatik az a talán a budapesti pártszervezettől származó, több elvtársnak szóló utasítás, hogy József Attila nem tagja a pártnak, meg kell vele szakítani a kapcsolatot”.⁴² (Utolsó, 1998-as monográfiájában Szabolcsi még egyszer nekifut *Az egységfront körül* értelmezésének – lásd alább.) Ez a „kiegyensúlyozó” álláspont jellemző a *hatkötetes akadémiai irodalomtörténeti kézikönyvre*, amely az 1960-as évek derekán jelent meg.

³⁹ GYERTYÁN Ervin: Egy konfliktus és legendái. I. m. 88–92.

⁴⁰ SZABOLCSI Miklós: József Attila és az illegális Kommunista Párt viszonyának kérdéséhez. *Kritika*, 1965/11.; *Párttörténeti Közlemények*, 1965/4. In: SZABOLCSI Miklós: *Változó világ – szocialista irodalom*. Magvető Kiadó, Budapest, 1973. 53–77.

⁴¹ SZABOLCSI Miklós: Idézett kötet 497.

⁴² SZABOLCSI Miklós: József Attila és az illegális Kommunista Párt. I. m. 66–69.

A külső borítója alapján „spenótnak” becézett munka törekedett függetleníteni magát a József Attila-cikk körüli politikai, illetve frakcióvitáktól, de ez teljesen aligha sikerülhetett. Az egykori konfliktust mindazonáltal ez az 1966-os kötet és más „hivatalos” dokumentumok azzal igyekeztek tompítani, hogy túldimenzionálták a korabeli szereplők elfogultságait, a hiperérzékeny költő személyiségjegyeit, illetve a költő és a kommunista mozgalom későbbi állítólagos újraközeledését a Komintern VII. kongresszusa nyomán. Ezzel egyidejűleg nyomatékosan érveltek József Attila pártos líraiságának töretlen folytonossága mellett. Ezt a szemléletet tükrözi a Tamás Attila által írt, Szabolcsi szerkesztette József Attila-portré, amelynek jelentős szerepe volt az 1966 utáni értelmezések és a közismeret, az irodalompolitikai diskurzusok és a tankönyvek szemléletének formálásában: „József Attila és az illegális KP egyes tagjai között elvi viták és nézeteltérések is voltak, elsősorban az antifasiszta népfrejtópolitika kérdésében. A költőnek 1933 nyarán megjelent *Az egységfront körül* című cikke élesen bírálta a szektás vonásokat, és sok olyan kérdést vetett föl, amelyet később a nemzetközi munkásmozgalom gyakorlata, elsősorban a Komintern VII. kongresszusa igazolt. A cikkben ugyanakkor található helytelen állítások is, túlzott kétségbeesés; viszont a rá adott válasz tovább élezte az ellentéteket. Az 1934–35 közötti időszakban kétségtelen, hogy a költő és a párt közt szaporodtak a nézetkülönbségek; ugyanakkor azonban ezekben a nehéz években is a szocializmusért való aggodalom, a párttal, a tömegekkel való együttérzés jellemzi József Attila magatartását. Megrázó ma is nyomon kíséreni, hogy küzd benne sértődöttség és bizalom, a párthoz való tartozás vágya és a hibáktól való félelem. Egész magatartásának, költészetének egyik fő mozgatója ekkor ez az ellentét. Élete utolsó éveiben – amikor az illegális KP-t újjászervezték és [a magyar párt] a Komintern VII. kongresszusa vonalán kezdett dolgozni – József Attila és a párt között ismét harmonikusabbá vált a viszony – olyan értelemben, hogy elvi, politikai kérdésekben nem volt több nézeteltérés, vita, harag; tevékenységük párhuzamosan folyt. Ha a szervezeti kapcsolat meg is lazult József Attila és a párt közt, a legigazibb

értelemben pártos költő ő; lírája – történeti távlatokból tekintve – kifejezi, kimondja a magyar nép, a magyar munkásosztály legmélyebb vágyait, törekvéseit, helyesen tükrözi legigazibb aspirációit; s még nagyobb távlatban: egész munkássága, lírájának mondanivalója egybeesik a nemzetközi munkásmozgalom irányával, törekvéseivel.⁴³

Ezek a – persze ideologikus és propagandisztikus futamokkal is kevert – állítások az 1965 előtti kommunista, illetve „hivatalos” álláspontokhoz képest jelentős előrelépésről s mindezekelőtt a történelmi szakszerűség fokozatos előtérbe kerüléséről tanúskodnak, még ha az elmúlt fél évszázad kutatásai több ponton korrigálták is őket.

1970-től napjainkig

Az 1970-es években megélénkülő filozófia-, eszme- és kritikátörténeti kutatások ha szükséztől is, kezdték felértékelni a költő tanulmányait, prózai írásait, valamint törekedtek mindinkább eltávolodni a napi politikai álláspontok historizálásától, tágabb, bölcséleti dimenzióban tárgyalták József Attila „problematicus” írásait. Ezzel párhuzamosan a korábnál árnyaltabban kezdték értékelni a 20. századi polgári filozófiai irányzatokat, a freudizmust s a marxizmusra hivatkozó különböző ideológiai áramlatokat, köztük a szociáldemokrata pártot, mozgalmat és álláspontokat. Ugyanakkor az új rálátásokból esetenként új historizálások, új apológiák, a korábtól eltérő teleologikus fejlődésképek is megfogalmazódtak. A költő pályáján tetten érhető cezúrát mindazonáltal szinte egybehangzóan nyomatékosítják. Tütő László fiatal teoretikusként József Attila filozófiai nézetrendszerét bemutatva a fasizmus hatalomra kerüléséhez köti a költő gondolkodásában bekövetkezett fordulatot: „1933-tól kezdve [...] jelentősen módosítja taktikáját, elméleti írásainak politikai irányvonalát, hiszen az új történelmi viszonyok között

⁴³ TAMÁS Attila: József Attila 1905–1937. In: *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Szerk.: SZABOLCSI Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966 (A Magyar Irodalom Története, 6). 351.

filozófiájából mást kell aktuálisnak tekintenie. A várt szocializmus helyett bekövetkezett fasizmus világában már időszerűtlen lenne a történelmi automatizmusokra hivatkozni, ezért írásaiban előtérbe kerül az öntudatos aktivitás, *az emberi kezdeményezések történelemformáló jelentősége*. [...] József Attila fő törekvése arra irányul, hogy a fasizmussal szemben cselekvő egységfront jöjjön létre. [...] József Attila egyrészt a baloldali és *a szociáldemokrata munkások ideológiai különbségeken felül emelkedő szövetségének, másrészt a proletár és a polgári antifasiszták átmeneti egységének a megteremtésén munkálkodik.*⁴⁴

A József Attila-i életmű teljessége és modernsége iránti nyitottság, populáris népszerűsége, sőt kultusza mindazonáltal elsősorban a költészete iránt nyilvánult meg. A szakmai és közéleti diskurzus központjába is a lírájában kifejeződő baloldali életérzés tág (nem pártpolitikai jellegű) értelmezése került, ehhez képest az 1970-es években a kutatás és értelmezés – egyelőre – alig vállalkozott tanulmányai, elméleti-kritikai írásai, vitacikkei új olvasatára. Ez jellemző – egyebek mellett – a *Társadalmi Szemle* 75. születési évfordulós kerekasztal-beszélgetésére is.⁴⁵ Az egypárti államszocialista kultúrpolitika törekedett egy, a korábbiaknál sokkal árnyaltabb, tépelődőbb, ellentmondásosabb voltában is egyértelműen szocialista József Attilát felmutatni, kanonizálni, de ennek az is az ára volt, hogy továbbra sem vagy alig beszélt a költő tanulmányairól, így a „problematikus” *Az egységfront körül* és *A szocializmus bölcselete* című írásokról. Szemléletes példája ennek a 75. születési évforduló két hivatalos ünnepi beszéde 1980. április 10-én: Benjámin Lászlóé és Aczél Györgyé.⁴⁶ József Attila prózai

⁴⁴ TŰTŐ László: A proletárköltő társadalomfilozófiája. József Attila marxizmusa. *Magyar Hírlap*, 1978. május 21. 9.

⁴⁵ Kortársunk: József Attila. Kerekasztal-beszélgetés József Attila születésének 75. évfordulója előtt, 1980. február 21-én, résztvevők AGÁRDI Péter (aki a vitát vezette és szerkesztette is), BATA Imre, GYERTYÁN Ervin, ILLÉS László, KIRÁLY István, PÁNDI Pál, SZABOLCSI Miklós, TAMÁS Attila, TÓTH Dezső, TŰTŐ László, TVERDOTA György. *Társadalmi Szemle*, 1980/4. 77–99.

⁴⁶ BENJÁMIN László–ACZÉL György: *József Attila*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. [Elhangzott a József Attila Emlékbizottság ünnepi estjén 1980. április 10-én.]

műveinek a kritikai kiadás után két évtizeddel a reprezentatív *Magyar Remekírók* című sorozatban való közreadása jelentős pozitívum, ugyanakkor Szabolcsi Miklós szerkesztői jegyzete – a kényszerű tömörítés miatt is – pontatlan. Összekeveri az egységfront és a népfront fogalmát, történelmi szerepüket: az *Új Harcosról* azt írja, hogy „lényegében a Komintern egységfront-ra történő felhívásának alapján, az egységfrontakció jegyében indult. A költő tanulmánya – néhány vitatható állítás mellett – alapjában a népfrontpolitika célkitűzéseit szolgálja.”⁴⁷

Az 1980-as évek második felében viszont József Attila tanulmánya – a korabeli államszocialista politika ideológiai horizontjának tágulásával, majd bomlásával összefüggésben – egyre több „megértésben” és alaposabb mérlegelésben részesül. Ez összefügg azzal is, hogy kezd „kiegyenlítődni” a kommunista és a szociáldemokrata pártok történelmi megítélése, ami persze ugyancsak tartalmaz historizáló konnotációkat. A politikatörténet is kezd foglalkozni vele. Pintér István tanulmányaiban (olykor hibásan említi a József Attila-tanulmány címét, s egyéb adatbeli elírásai is vannak) a KMP felőli megközelítés dominál, de „kétfrontosan”. Szerinte elsősorban a *Társadalmi Szemlében* József Attila verseskötetéről megjelent durva Pákozdy-kritika⁴⁸ válthatta ki a költő cikkét, amely így „a kommunista párt bírálatában élesebbre sikerült, mint talán maga a költő akarta. Hogy a cikk igen éles, polemikus hangja és tartalma a szerkesztőket is meglepte, arra bizonyíték, hogy a szerkesztőség [lábjegyzetben] elhatárolta magát József Attila álláspontjától. [...] József Attila – *a lényegre tapintva* – hangsúlyozta, hogy véleménye szerint mind a szociáldemokraták a szocializmusba való »békés belenövést« hirdető »macskaóvatosságú taktikázása«, mind a kommunisták jelenlegi körülmények között [a] realitást mellőző, *a szocialista végcélt mindenek fölé helyező politikája* alkalmatlan a munkásegység megvalósítására. [...] Jelenleg e

⁴⁷ JÓZSEF Attila *Művei. 2. Tanulmányok, cikkek, levelek*. Szerk. és jegyz.: SZABOLCSI Miklós. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977 (Magyar Remekírók). 700.

⁴⁸ PÁKOZDY Ferenc: Külvárosi éj. József Attila újabb költeményeiből. *Társadalmi Szemle*, 1933/2. 87–88.

célok érdekében az egységért küzdeni nem az összefogást, hanem a széthúzást és a szembenállást tartósítja. [József Attila] Végső soron kételkedik mindkét párt politikájának helyességében, nagymértékben felelősnek tartja őket a történekekért. [...] József Attila helyesen ismerte fel, hogy a proletárdiktatúra, a II. magyar tanácsköztársaság, azaz a KMP stratégiája az adott történelmi körülmények között megvalósíthatatlan.”⁴⁹ Pintér ugyanakkor bírálja, hogy a költő „erősen leegyszerűsíti” a proletárdiktatúra fogalmát, hogy „az egységfront kérdését túlzottan a valóban túlhaladott stratégia oldaláról közelítette meg. Miközben a KMP stratégiáját és annak negatív hatását joggal bírálta, figyelmen kívül hagyta, hogy a KMP ez időben nem közvetlenül a proletárdiktatúráért, hanem a fasiszmus elleni politikai harchoz, gazdasági akciókhoz – ha módszereit tekintve nem is mindig szerencsésen – szólította közös frontba a dolgozókat. Ugyancsak vitatható József Attilának az a felfogása, hogy a közvetlen akciók, gazdasági részharok »önmagukban is kikerülhetetlenül a szocialista végcélba torkollnak.« A gazdasági részletharcok ilyen mérvű előtérbe állításával lebecsülte a politikai küzdelem jelentőségét. Így nem véletlen, hogy a két munkáspárt közreműködése nélkül, sőt ellenére is megvalósíthatónak tartotta az egységfrontot.” Mindazonáltal Pintér szerint József Attila „helyesen közelített a problémához”, és jogosan bírálta mindkét munkáspártot. „A történelem lényegében József Attilát igazolta. A KMP a sok próbálkozás, útkeresés után csak akkor tudott valóban az antifasiszta küzdelem élharcosává válni, a kommunisták és szociáldemokraták együttműködéséért sikeresen harcolni, amikor feladta hibás stratégiáját.” Láthatóan Pintér s mások is, fél évszázad múltán az MSZMP késő Kádár-kori – az egykorinál mégoly árnyaltabb – aktuális politikai ideológiájának historizálásával, utólagos „politikai mindentudással” mérlegelték József Attila mondatait, mintha jelen lettek volna 1933 nemzetközi és magyar valóságában, s tudnák, hogy mit kellett volna tenni. Az 1980-as évek dereka

⁴⁹ PINTÉR István: József Attila és a munkásegység problémája, *Kritika*, 1986/2. 28-29.

óta eltelt újabb három évtized ezeket a bíráló, illetve historizáló megjegyzéseket is kritikus történelmi távlatba helyezte – miként ez lesz a sorsa ennek a recepciótörténeti áttekintésnek is, s minden, 2000 utáni József Attila-értelmezésnek. Egyébként is: *a recepciótörténet nem valamiféle végső igazság nevében íródik, s nem a költővel s írásaival szembeni bírálatok eleve illegitimé nyilvánítása a célja.*

A megírása után két évtizeddel látott napvilágot Horváth Márton már idézett írása, amelyben elsősorban Vértes Györggyel vitatkozott.⁵⁰ Horváth írásának szemlélete és megközelítése ekkor már „elfogadható lett” a politikai nyilvánosság számára; érzékenysége és árnyaltsága szakmailag is plauzibilisnek bizonyult. A József Attila körüli „perújrafelvételben” megszólalt a harmincas évek másik kommunista mozgalmának, a KMP-vel rivális Demény-frakciónak a vezetője-névadója, aki – szubjektív emlékeit felidézve – szükségképpen a KMP szektás politikájának s ezzel összefüggő József Attila-ellenességének a bírálatára tette a hangsúlyt. Demény Pál többször is szóba hozza – egyebek mellett – az *Uj Harcos*-beli Téglás-támadást, de ő sem írja le *Az egységfront körül* címét, nem ismerteti lényegét, így valószínűleg igazságot sem tud szolgáltatni neki.⁵¹ Ennek a rehabilitációs – egyúttal újraaktualizáló – időszaknak a recepciójához köthető Fekete Sándor esszéje is, amely azonban történetietlenül és pontatlanul védi meg a költőt a párt nevében Téglás Ferenc álnév alatt – úgymond – valóban téglával bunkózó cikkel szemben: „József Attila 1933-ban, jó két évvel megelőzve a III. Internacionálé VII. kongresszusát, kiállt a munkás-egységfront mellett.”⁵²

A történelmi kutatások előrehaladtával, a sztálinizmus, illetve az államszocializmus természete megítélésének változásával, majd a rendszer 1980-as évtizedbeli válságával és 1989–1990 körüli összeomlásával jelentősen módosult a Komintern

⁵⁰ HORVÁTH Márton: József Attila. I. m.

⁵¹ DEMÉNY Pál: József Attila. *Tekintet*, 1988/3. 13–19.

⁵² FEKETE Sándor: Két eretnek. József Attila és Antonio Gramsci. *Tekintet*, 1991/4. 15.

VII. kongresszusának megítélése, a népfrempolitikák és a KMP ekkori politikájának értékelése is. Az eszme- és politikatörténeti értelmezések előtt is fokozatosan leomlottak a korábbi tabuk és az ideológiai korlátok. 1985–1986-ban újraértékelték a költő folyóiratát, a *Szép Szót*,⁵³ József Attila „urbánus” és szociáldemokrata barátait, szövetségeseit (Fejtő Ferenc, Gáspár Zoltán, Ignóus Pál, Mónus Illés stb.) is kezdték rehabilitálni,⁵⁴ ami visszahatott a költő munkásságának, pályájának megítélésére is. Új történeti rálátás nyílt ezzel az 1930-as évek első felére, *Az egységfront körül* eszme-, mentalitás- és politikatörténeti kontextusára. Ugyanakkor polarizálódtak is az álláspontok. Az államszocialista rendszer bukásától is ihletve megjelentek, sőt erőteljes hangon kaptak szót – igaz, főleg a tudomány alatti napi politikai, illetve zszurnaliszta szférában, de például Horváth Ivánnál szakmai igénytel⁵⁵ – a szocializmus-távlatot eleve zárójelbe tevő, tévütnak tekintő, a kommunizmust és a faszizmust közös nevezőre hozó totalitarizmusfelfogások, amelyek József Attila egész baloldali ideológiájának érvényességét megkérdőjelezték. Mindemellett „új” József Attila-szövegek is előkerültek, s ezek között számos „problematikus” akadt (például *A nemzeti szocializmus; az [E sorok írója költő...]*), amelyek a költő gondolkodói-ideológiai pályáivének gyökeres újraértelmezését is involválták, magyarázatot kerestek az érett korszaka (1927–1937) *világnézetének* baloldali kontinuitásán belüli felgyorsult *politikai* nézőpont- és álláspontváltásokra.⁵⁶

⁵³ Lásd erről AGÁRDI Péter: *A Szép Szó és recepciója*. In: AGÁRDI Péter: *„Irodalomról, vagy más ily fontos emberi lomról”. József Attila és a magyar nemzeti hagyománytudat*. Balassi Kiadó, Budapest, 2013. 155–178.

⁵⁴ Például AGÁRDI Péter: *Értékrend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a 30-as években*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1982; LENGYEL András: *Értékvédelem és útkeresés a harmincas években*. Gáspár Zoltán és K. Havas Géza. In: LENGYEL András: *Törésvonalak. Tanulmányok az 1919 utáni negyedszázad művelődéstörténetéhez*. Tekintet, Budapest, 1990. 166–187.; MIKLÓS Tamás: *József Attila metafizikája*. Magvető Kiadó, Budapest, 1988.

⁵⁵ HORVÁTH Iván: József Attila és a párt. I. m.; HORVÁTH Iván: József Attila kommunizmusa. Előadásvázlat. *Irodalomismeret*, 1992/2–3. (szeptember) 18–25.

⁵⁶ VERES András: Senkifia – mindenkié? *Magyar Hírlap*, 1989. április 8. melléklet. 1.

Miklós Tamás – részben a frissen előkerült József Attila-szövegekre támaszkodva – egy metafizikai fejlődéstörténetet rekonstruált a költő művészeti, filozófiai és társadalomelméleti textusainak „összeolvasása” nyomán, s ebbe a – mások által vitatott – ívbe illesztette be *Az egységfront körül*. Az 1931–1932-es évek erős ökonómiai determinizmusa, közvetlen és teleologikus proletárforradalmi perspektívája, etikaellenes osztályharcfelfogása 1933-ban összeomlott, és – Miklós Tamás szerint – a költő ennek hatására fordul szembe mind a radikális kommunista, mind a „békés belenövés” szociáldemokrata stratégiájával. „József Attila egyik legjobban megírt, legnagyobb erejű publicisztikája. A fasizmus előretörése egyszerűen kiveri a determinált történelmi processzus mítoszából, s egyszerre csak megpillantja saját korát. Ez a kor cseppet sem olyan, mint amilyennek lennie kellene. Az elszomorító látvány viszont igen gyakorlatias kérdéseket vet fel, melyek pragmatikus helyzetelemzést követelnek.”⁵⁷ Az utópisztikus ideológiák helyett itt a költő a gyakorlati mozgalomban, a munkások napi harcában véli megtalálni a sürgető teendőket. Miklós Tamás szellemi analógiákat, gondolati párhuzamokat törekszik kimutatni a József Attila-írás, valamint Rosa Luxemburg és Antonio Gramsci praxisközpontú felfogása között. „A messianisztikus forradalomvárástól megszabadulva, a korábbi merev dichotómiát egy jóval differenciáltabb társadalomkép váltja fel, amely nemcsak a nem-munkás rétegek, osztályok fontos társadalmi funkcióit ismeri el, hanem magát a munkásságot is heterogén osztálynak látja”, s a „széles demokratikus bázisú többségi uralom mellett” érvel.⁵⁸

A politikai rendszerváltozás újraélesztette azt az egy ideje elcsendesült vitát arról, hogy vajon kizárták-e – s ha igen, miért – József Attilát a KMP-ből, s hogy ebben mi a szerepe *Az egységfront körül*nek. A személyes elfogultságok és érvek, a pszichoanalízis mint kockázati tényező ekkor már alig kerültek szóba, a domináns álláspont szerint elsősorban az ideológiai, politikai, stratégiai nézetkülönbségekkel, a Téglás-

⁵⁷ MIKLÓS Tamás: I. m. 124.

⁵⁸ Uo. 127–129.

cikkben kifejeződő – Garai László szellemes minősítésével⁵⁹ – „leszociáldemokratizálással” magyarították József Attila kizárását vagy leghagyását. Garai László ugyanakkor csipősen vitatkozott azokkal, akik „felszociáldemokratizálták” a költő politikai nézeteit. Szerdahelyi István szerint pedig „József Attilát azért távolították el a KMP-ből, mert túlságosan marxista volt az itteni, elméletileg fél- vagy negyedművelt, de roppant beképzelt értelmiségiek számára”.⁶⁰

Az aktuálpolitikai konnotációjú viták mellett mégis dominánsabbak lettek az évtizedforduló táján nyilvánosságra került, addig ismeretlen József Attila-kéziratok értelmezésével is összefüggő textológiai, eszme- és recepciótörténeti kutatások, amelyek főleg a költő pszichoanalitikus, freudomarxista és bölcséleti írásaira koncentráltak, és kevésbé foglalkoztak a közvetlenül pártpolitikai írásokkal. Éppen csak említi *Az egységfront körül*, és vitáját Miklós Tamás,⁶¹ illetve Horváth Iván.⁶² Agárdi Péter József Attilának a Mónus Illéssel, illetve az MSZDP-vel kialakuló kapcsolatánál hozza szóba a tanulmányt.⁶³ Fejtő Ferenc számos korábbi írásának javított újraközlésében és új, József Attila-centenárium megnyilatkozásaiban, a 2000-es évek elején, közepén sem elemzi, ha olykor megemlíti is. Korábbi értelmezéseire és az azóta zajló vitákra támaszkodva viszont kései monográfiájában Szabolcsi Miklós visszatér *Az egységfront körülre*: értelmezése saját 1958-as és 1965-ös értékeléséhez képest is módosult. Az 1920–1930-as éveket átfogó és a baloldal súlyos dilemmáit kimondó, tágabb történelmi kontextusba helyezi a tanulmány születését: szerinte a Hitler hatalomra jutása miatti nemzetközi és hazai „önvizsgáló folyamat”-ba illeszkedik az írás, amely „nyíltan és gúnyosan támadja mindkét munkáspárt álláspontját. [...] Lendületesen, meggyőző érveléssel, a moz-

⁵⁹ GARAI László: *József Attila identitásai*. Magyar Filmtörténeti Fotógyűjtemény Alapítvány, Budapest, 2005. 101–102.

⁶⁰ SZERDAHELYI István: A magányos kommunista. József Attila világnézeti fejlődéséhez. *Ezredvég*, 2005/4. 133–136.

⁶¹ MIKLÓS Tamás: I. m. 305., 325.

⁶² HORVÁTH Iván: József Attila és a párt. I. m. 304., 316.

⁶³ AGÁRDI Péter: *Kortársunk, Mónus Illés. Metszet az 1930-as évek magyar szellemi életéből*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1992. 57.

galmi nyelvtől eltávolodva, ezúttal ismét az elemző József Attila hangján száll szembe klisékkel, jelszavakkal”, mindenekelőtt a Komintern és a magyar párt merev szociáldemokrata-ellenes álláspontjával, miközben a szociáldemokrata pártok politikájának helyességében is kételkedik.⁶⁴ Szabolcsi úgy fogja föl, hogy József Attila írása mintegy megelőlegezte a Komintern egység- és népfreontpolitikájában 1935-ben bekövetkezett fordulatot, amit a KMP Központi Bizottságának 1936. januári „Elvtársi levele”⁶⁵ realizált itthon, s amely „sokban József Attila cikkéhez hasonló módon, hasonló szellemben tárgyalja a fasisztaellenes népfreont kérdését, és különösen élesen száll szembe a szociáldemokrata párttagokkal kapcsolatos szektás, bizalmatlan nézetekkel.” Téglás – Szabolcsi értelmezésében – „még” a párt szektás vonaláról támadta József Attilát. „Az Új Harcosban lefolyt vita következménye tehát az volt, hogy József Attila még messzebb került az illegális párttól. Ekkor már, 1933 késő tavaszán gondolatilag és politikailag is új útra tért. Mert *Az egységfront körül* című tanulmányban – az aktuális politikai célokon túl – József Attila akkori s későbbi, még általánosabb gondjai is megfogalmazódtak: az »emberek« viselkedésének, reakcióinak, törekvéseinek aggályosan pontos ismerete, felmérése – a tanulmány a *Mondd, mit érlel* és a *Külvárosi éj* világára épül. Az öntudat, a tudat kérdései, a közvetlen és távolabbi érdek-összeütközések, a »felismert szükségyszerűség« érvényesülésének lehetőségei – és mindenfajta dogmatikus, pusztán politikai-elméleti konstrukció megkérdőjelezése. Viaskodik, vitatkozik önmagával, értékelő, elemző kategóriáit még a marxizmusból meríti, ragaszkodik a racionális elemzéshez – de a történelmi események a szokásostól eltérő, új utakra kényszerítik. A vita az »emberekkel« majd az 1935-ös szonettekben folytatódik. Kiszabadul tehát egy merev politikai szervezetből, gondolatilag is magára maradt – egyszerre éli meg ezt a magányt és az új utak keresésének szükségét.”⁶⁶

⁶⁴ SZABOLCSI Miklós: *Kész a leltár. József Attila élete és pályája 1930–1937*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 245–248.

⁶⁵ Lásd *Párttörténeti Közlemények*, 1964/1. 169.

⁶⁶ SZABOLCSI Miklós: *Kész a leltár*. I. m. 242–248., 259–260.

Lengyel András, aki a rendszerváltozás után számos innovatív munkájában értelmezte József Attila tanulmányait és a belőlük rekonstruálható bölcséleti koncepciót, részletesen foglalkozik *Az egységfront körül* történeti konnotációival és üzenetével. Elsősorban az Oravetz-per vonatkozásában, a cikk szektás elítélése és József Attila pártból való kizárása kapcsán, valamint *A nemzeti szocializmus* című, kéziratban maradt írás kontextusát vizsgálva foglalkozik vele, keletkezésének – itt nem részletezhető – történetével.⁶⁷ „A Téglás-cikk, bárki is írta, nem magánvélemény volt, hanem a sztálinista »vonalú« illegális kommunista pártnak, illetve vezetőinek – a maguk szempontjából egyébként tökéletesen jogosult – reakciója. Célja a kellemetlen álláspont s a kellemetlenkedő szerző megbélyegzése, mozgalmi stigmatizációja.” A pártból való kizárás „*Az egységfront körül*re adott válasz volt, s az *Új Harcos* 3. és 4. (májusi és júniusi) számának megjelenése közötti időben történt meg. Ezt nemcsak József Attila különvéleményének radikalitása s a konfliktus súlya valószínűsíti, de konkrét adatunk is van rá. A Széll–Birki-per két fővádlottja, akik 1933. május 5-én és 12-én álltak a bíróság elé, konkrét eseményhez, perükhöz kötve számoltak be arról, hogy »kívülről« olyan pártutasítást kaptak, szakítsák meg a kapcsolatot a (pörben szintén vádlottként szereplő) költővel. József Attila – állt az utasításban – *már nem tagja a pártnak* [...]. S hogy Széll Jenő emlékezése nem pusztán egyike a sok, egymásnak is ellentmondó emlékezésnek, s nem is utólagos kitaláció, igazolja az *Új Harcos* – azaz Oravetz István – 1933. nyári pere is, pontosabban a védelem ott kifejtett stratégiája.”⁶⁸ *Az Új Harcos* nem kommunista voltának a József Attila-cikkre hivatkozó bizonyítása mint paradox védekezés a bíróság előtt sikerrel is járt, s ez – Lengyel András interpretációja szerint

⁶⁷ LENGYEL András: József Attila „nemzeti szocialista” epizódjáról. *Forrás*, 1995/7. 65–67.; LENGYEL András: József Attila, Rátz Kálmán és „A nemzeti szocializmus”. *Forrás*, 2002/12. Az utóbbi In: LENGYEL András: „...gondja két a gondolatban”. *Az értekező József Attiláról*. Tiszatáj, Szeged, 2005. 142–147.

⁶⁸ KENDE János: Levéltári dokumentumok József Attiláról. *Tiszatáj*, 1965/1. 58–59. Idézi: LENGYEL András: József Attila, Rátz Kálmán... In: idézett kötet 145–147.

– arra vall, hogy József Attila és a KMP szembenállása ekkor már a szűkebb pártkörökön kívül is ismert volt. „A Tégla-cikk szerint, láttuk, József Attila az »sz. d. vezérek ideológiai ügynöke lett a baloldali munkásság között« – ilyen szerepnek azonban semmi nyoma; 1933 júniusában és júliusában a költő és a szociáldemokrata párt együttműködése még nem jött létre. Ez az »ügynök«-címké csupán megbélyegző szándékú vád, ha tesszük a »kiközösítés«, a kizárás ürügye.”⁶⁹ „József Attila kritikája, bár önmagát változatlanul a szocializmus hívének láttatja, az akkor lehetséges legradikálisabb. [...] A mozgalom e radikális kritikája, nem kétséges, elsősorban a kommunista »idealizmus« irányába vág, de a kritika nem viszi át József Attilát a szociáldemokrata »reformizmus« táborába. [...] A cikk kritikai része utólag, történelmi távlatból sem igen hatálytalanítható, sőt inkább nagyon is éles szemű diagnózisnak látszik. E diagnózis, túl József Attila tagadhatatlan okosságán és gondolkodói kvalitásain, úgy vélem, jelentős részben abból a *szembesülésből* táplálkozott, amely az öntudatos »élcsoport«-tag költőt az egyáltalán nem a mozgalmi doktrinák szelleméhez igazodó Bartha Miklós Társaságban érte. Az a munkásmozgalmi »idealizmus«, amelyet az Új Harcos-beli cikk emleget, a »barthás« légkör kaotikus, de valóságos emberi-társadalmi relációkból fakadó ellentmondásai közepette szükségképpen kérdéssé vált, s így szükségessé vált egy – részleges – személyes önkorrekciónak.”⁷⁰

N. Horváth Béla összegező monográfiája folyamatában mutatja be az 1933–1934-es prózai írásokat, mint a kommunista mozgalomból való visszavonulás dokumentumait: „ez a belülről bíráló, valóban nem a baloldaliságot, hanem csak annak bolsevista gyakorlatát kritizáló szemlélet kap erőteljes megfogalmazást *Az egységfront körül* című írásban. [...] Ugyancsak [f]elveti a szociáldemokrata vezetők és az egész szociáldemokrácia felelősségét a hitleri hatalomátvételben. [...] A taktikai kérdéseket is boncolgató írás a szociáldemokrácia és a kommunista mozgalom hibáit, szervezeti, ideológiai tévedéseit is felsorakoztatja.

⁶⁹ LENGYEL András: Uo.

⁷⁰ LENGYEL András: I. m. 143–144.

A »baloldal« kritikájában – a későbbi írásokhoz képest – még óvatosabban fogalmaz, bár említi a szovjet pereket, a »kulákok« és a polgári származású mérnökök »zavarkeltését«. A Téglás Ferenc néven megjelent vitacikket N. Horváth is az akkori kommunista pártvezetés szócsövének tekinti, kiemelve e támadás egyik – ha nem éppen a – legsúlyosabb minősítését: József Attila »baloldali mozgalmi frazeológiába burkolva, szociálfasiszta ideológiát árul», s hozzáteszi: bár a fasiszta minősítés 1933-ban mást jelentett, mint később vagy ma, ott és akkor ez szigorú ítéletként hatott »a szektás, korlátolt szemlélet” részéről, »amely az *Egységfront* füzetek lapjain megmutatkozott”.⁷¹

Az *egységfront* körül politikátörténeti és József Attila életművén belüli elhelyezésére kéziratot egyetemi előadásában Tverdota György is vállalkozott: »József Attila [...] egyformán keményen bírálta a szociáldemokrata és a kommunista munkásmozgalmat azért, mert egymás ellen acsarkodtak, ahelyett, hogy a munkások érdekét képviselve a közös ellenség, a szélső jobboldal ellen léptek volna fel. Ez az írás alighanem erőteljesen hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kommunisták kizárják maguk közül a költőt. De a lap olvasása József Attila cikke miatt a szociáldemokrata munkások számára sem volt ajánlva. A költő egységötörekvéseivel magára maradt. Ezután következett be az a fordulata, amelyet a szakirodalom József Attila nemzeti kommunista kalandjaként tart számon.»⁷²

Szerdahelyi István tanulmánysorozata a 2000 utáni második évtized közepén, az ekkori, azaz a jelenlegi politikai és ideológiai diskurzusoktól ösztönözve, azokra reagálva kiemelt figyelmet szentel ennek a József Attila-írásnak és kontextusának. Lényegesen új megállapításokat nem tesz, inkább Marx és Lenin szöveg helyeihez kapcsolva ideologikusan interpretálja és méltatja a költő téziseit, akit – szokatlanul a rendszerváltozás utáni József Attila-értelmezésekben – következetesen kommu-

⁷¹ N. HORVÁTH Béla: *A líra logikája. József Attila*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008. 253.

⁷² TVERDOTA György: *József Attila marxista fordulatáról*. [egyetemi előadás kézírata, 2011 ősze]

nista eszmeiségűnek minősít. Aki ezt vitatja, árnyalja, azt élesen bírálja.⁷³

*

Itt tartunk 2017 kora tavaszán, nem csupán a kritikai kiadás közeli megjelenése utáni recepciótörténet új szakaszának küszöbén, hanem a József Attila által megfogalmazott „problematika” gyakorlati és teoretikus újraélésének drámai időszakában.

⁷³ SZERDAHELYI István: József Attila-problémák. 3. rész. *Ezredvég*, 2016/2. 124–129.

